
weer overwegend protestants werd, zette binnen de Hervormde Kerk een brede opwekkingsbeweging in gang, die naast de later zo geheten Réveilbeweging en Groninger richting ook de Afscheiding van 1834 voortbracht.

Evenals de hervormden zaten ook degenen die zich afscheidden met het probleem dat de DKO op bepaalde punten toch wel erg achterhaald was, bijvoorbeeld op dat van het patronaatsrecht en de approbatie door de plaatselijke magistraat bij de beroeping van predikanten. Vandaar dat de Synode van Utrecht in 1837 daarin tal van veranderingen aanbracht. Als laatste werd besloten deze herziene DKO te voorzien van een opschrift ontleend aan de opening der Wezelse artikelen: 'Kerkeördening, waarin de opzieners der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland vervat hebben hetgeen zij tot welstand derzelve oordeelen, ten deele noodzakelijk, ten deele profijtelijk te zijn'.¹⁸ Daar de 'Utrechtse Kerkorde' het tegendeel uitwerkte van hetgeen zij beoogde – namelijk slechts verwarring en spanningen – besloot de volgende synode (Amsterdam 1840), zij het onder bepaalde voorwaarden, terug te keren naar de 'aloude' DKO. Tevens gaf zij de predikanten A.C. van Raalte, A. Brummelkamp en S. van Velzen opdracht tot heruitgave van het vertrouwde *Kerkelijk Handboekje*. Aldus kwam in 1841 de complete Wezeltekst van 1664 – hertaald, maar zonder de correcties en aanvullingen van 's Gravezande – toch weer boven water.¹⁹ Spohnholz vermeldt deze heruitgave niet. Toch werd hier een traditie hersteld die tot op heden voortduurt. De laatste editie van het *Kerkelijk Handboekje* verscheen namelijk in 2016 als E-book. Het betreft de in 1961 verschenen herziene uitgave van een in 1937 door ds. G.H. Kersten voor de Gereformeerde Gemeenten in Nederland bezorgde en hertaalde versie.

De spanningen rond België riepen echter niet slechts hernieuwde aandacht voor het confessionele verleden wakker, maar ook voor het vaderlandse als zodanig. Iemand die daarbij een belangrijke rol speelde, was de Utrechtse hoogleraar Ph.W. van Heusde, bijgenaamd *praeceptor Hollandiae*, die niet slechts de grondleggers van de Groninger richting inspireerde, maar ook bekende kerkhistorici als N.C. Kist en H.J. Royaards. Een jongere leerling van Van Heusde was de Utrechtse theoloogant L.J.F. Janssen, die in januari 1831 te Neerlangbroek opvolger werd van de Heusdiaan L.G. Pareau, die te Groningen hoogleraar was geworden. Erg lang hield Janssen het niet uit in de pastorie; al na tien maanden legde hij zijn ambt neer. In 1835 vond hij een nieuwe baan: conservator bij het Museum van Oudheden te Leiden. De tussentijd besteedde hij aan archeologisch en historisch onderzoek in het gebied ten oosten van zijn geboorteplaats Gerwen: het Kleefsland. Dit resulteerde onder meer in een publicatie in het *Archief* van Kist en Royaards: ruim

Een evaluatie van het *Concept-Reglement van 1809* en het *Algemeen Reglement van 1816*', NTKR. Tijdschrift voor Recht en Religie 2017, 39-54.

¹⁷ *Nieuw kerkelijk handboekje, of Beredeneerd register op het Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden en alle andere daartoe betrekkelijke stukken (...). Ten dienste van alle kerkelijke Collegien, Hoogleeraren, Predikanten, Candidaten, Ouderlingen en andere personen, die met de Kerkelijke Zaken in eenige betrekking staan*, Amsterdam 1816.

¹⁸ *Handelingen ... Utrecht 1837*, art. 121, in: *Handelingen en verslagen van de Algemene Synoden van de Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk (1836-1869) met (...) bijlagen en registers*, Houten/Utrecht 1984, 141. Met dank aan dr. C. van den Broeke, die mij op deze plaats wees.

¹⁹ *Kerkelyk handboekje, zynde een kort uittreksel, van de voornaamste acten der Nationale en Provintiale Synoden, betrekkelyk de zuiverheid der Leere, rust der Kerke, enz., Alsmede de Post-acta of nahandelingen van het Nationale Synode van Dordrecht, gehouden in de jaren 1618 en 1619. Zeer dienstig en noodig voor predikanten en kerkenraden. Met eene voorrede uitgegeven door de Synode der Afgescheiden Gereformeerde Gemeente, gehouden te Amsterdam, anno MDC-*